

«Σεβαστή Διοίκησις

Με την Ελπίδα να μας καταφθάσουν τα
καράβια και να μας μπάσουν ζαερέν,
εφθάσαμε εις την αθλιωτάτην κατάστασιν.
Εφάγαμεν όλα τα άλογα, μολάρια,
γομάρια, σκύλους και γάτες, τα οποία
εστελείωσαν και αυτά... Και περιμέναμεν
οκτώ ημέρας τρώγοντες θαλάσσια κόρτα
και πλέον δεν τα ματαείδαμεν...»

Μ' αυτή τη ρεαλιστική περιγραφή αρχίζει η δραματική αναφορά των διασωθέντων οπλαρχηγών προς την «**Προσωρινή Διοίκησιν της Ελλάδος**» μετά την έξοδο του Μεσολογγίου ... (1)

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Η πόλη του Μεσολογγίου, (mezzo langhi = στο μέσον της λίμνης, του τενάγους), βρίσκεται στο άκρο ενός σημαντικού βιότοπου, της **Παραχελωϊτιδας** ζώνης, σε μια περίοπτη όσο και στρατηγική θέση, στο δυτικό κέρασ της νοτιοκεντρικής Ελλάδας. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα περιβάλλονταν από τενάγη (βάλτους), τάφρους και λιμναία κομμάτια, με τα οποία σε καμιά περίπτωση δεν προσφέρεται για σύγκριση η σημερινή πόλη της Αιτωλίας. Στην αρχή είχε χτιστεί στο «μέσο του λόγγου» στις παρυφές του λόφου της **Αλίκυρνας**,

στα ερείπια δηλαδή της σπουδαίας αυτής αρχαίας πόλης της περιοχής, αλλά αργότερα μεταφέρθηκε κοντά στη λιμνοθάλασσα.

Η πόλη στους τελευταίους δύο αιώνες έγινε παγκόσμια γνωστή από το κατόρθωμά της, να αντισταθεί στους κατακτητές οθωμανούς, γι' αυτό και μάζεψε κάτω από τη σκεπή της αρκετούς σπουδαίους φιλέλληνες (Μάγερ, Ντίτμαρ, Ντελάουνι, Λύμπτοβ, Κλέμπε κ.α.) που αποδεκατίστηκαν μέχρι τον τελευταίο, στην απεγνωσμένη **έξοδο** που επιχείρησε η φρουρά της ηρωικής πόλης (περίπου 3000), μαζί με αυτούς και τα 6000

περίπου γυναικόπαιδα.

Η ΤΟΛΜΗΡΗ ΎΕΘΔΟΣ την οποία επιχείρησαν τη νύχτα της **10^{ης} Απριλίου του 1826** οι έγκλειστοι του Μεσολογγίου είχε διαφορετική τύχη για τους περισσότερους από αυτούς.

Ένα σώμα 500 αντρών με αρχηγό το γενναίο (και δυστυχώς άσημο ως τις μέρες μας) **Θανάση Ραζικότσικα** έπεσε (ίσως εθελούσια, προκειμένου να απορροφήσει τη μεγάλη και πολεμικότερη μάζα των Τούρκων) πάνω στα πυκνά σίφη των οθωμανών κι εξοιτώθηκε μέχρι τον τελευταίο. Φρόντισε όμως να δημιουργή-

ΑΚΟΛΟΥΘΩΝΤΑΣ ΤΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΤΩΝ ΕΞΟΔΙΤΩΝ

Το άγαλμα του Λόρδου Βύρωνα και το ωραίο κτίσμα προς τιμή του έξω από το Μεσολόγγι.

σει αντιπερισπασμό, ώστε να βρουν διέξοδο τα υπόλοιπα σώματα – και ιδίως τα γυναικόπαιδα – για να διαφύγουν μες από την κοσμοχαλασιά. Άσχετα αν προδόθηκε το σχέδιο της απόδρασης και οι επιδρομείς είχαν το νου τους.

Η δεύτερη και μεγαλύτερη μάζα των έγκλειστων (σχεδόν όλα τα γυναικόπαιδα) βρέθηκαν εγκλωβισμένοι από τη συνέπεια του πανικού ενός παλαβού, ο οποίος μες στην αντίρα της εξόδου τρομοκρατήθηκε κι έβαλε τις φωνές: «Οπίσω, οπίσω, εις τες τάμπιες...» Κι αφού γύρισαν οι περισσότεροι πίσω, πέσαν εύκολα στα χέρια των Τούρκων κι εξοντώθηκαν ή ανδραποδίστηκαν.

Το τρίτο σώμα των εξοδιστών, από περίπου 1500, βγάζο-

ντας ουράνιες κραυγές (όμοιες με των Μαδιανιτών) και πολλαπλασιάζοντας με τον τρόπο αυτό τον όγκο και τον πληθυσμό των φυγάδων κατάφερε να διεισδύσει (αφού τις διασπάσει) στις γραμμές των Αιγυπτίων του Ιμπραήμ πασά και να διαφύγει προς τα βορειοανατολικά της πόλης.

«Αφού απέκρουσαν τους Αλβανούς άρχισαν να ανεβαίνουν τον Ζυγό. Ύστερα από πορεία τριών ημερών έφθασαν στη **Δερβέκιστα**, χωριό του Απόκουρου, όπου ξεκουράστηκαν δύο μέρες. Από εκεί διά μέσον του **Πλατάνου**, χωριού των Κραβάρων, έφθασαν στα **Σάλωνα**. Από εκεί στην **Ντόμπρενα** όπου επιβίβαστηκαν σε πλοία και διαπραιώθηκαν στην **Περαχώρα** και από εκεί διά του ισθμού

Η σκέψη μου πήγε αμέσως στους αναγκασμένους εκείνους εξοδίτες, που επιχειρήσαν την τραγική πορεία προς την ελευθερία και διέλευση μες από τα πολυάριθμα στίφη των Αιγυπτίων του Ιμπραήμ και των Τουρκαλβανών του Κιουταχί, που τους περίμεναν, έξω από το Μεσολόγγι, για να τους εξολοθρέψουν.

έφθασαν στις 16 Μαΐου στο **Ναύπλιο**», λέει το επίσημο χρονικό του Αγώνα.

Αυτή τη διαδρομή του τρι- του σώματος των εξοδιτών και φυγάδων, που κατόρθωσε να διαφύγει, θα παρακολουθήσουμε στην πορεία που χάραξε, κυνηγημένο, μες από βραχώδη βουνά, θρασεμένα ποτάμια και κλειστούς απάτητους κουμαρόλογγους.

ΕΝΑΣ ΕΚΛΕΚΤΟΣ δάσκαλος - καθηγητής στο ΤΕΙ Μεσολογγίου - , ο **Φάνης Βορεινάκης**, σχεδίασε το 1994 μια διάσχιση του ποταμού **Εύηνου**, με φορά κατεύθυνσης από το φράγμα της τεχνικής λίμνης του που βρίσκεται στο ύψος του Αγίου Δημητρίου, στα σύνορα Ναυπακτίας -

Ευρτανίας, μέχρι τις εκβολές του ποταμιού, στην **Καλυδώνα**, ανατολικά του Μεσολογγίου.

Ένα κομμάτι αυτής της ποτάμιας διάσχισης συνέπιπτε με το τραγικό οδοιπορικό των εξαθλιωμένων Μεσολογγιτών (υπολείμματα της φρουράς και των λίγων αμάχων), τη νύχτα της 10^{ης} Απριλίου του 1826, όταν επιχειρήθηκε η απεγνωσμένη και τραγική έξοδος από τα τείχη της ηρωικής πόλης.

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ το ωραίο εκείνο οδοιπορικό των πεζοπόρων του Μεσολογγίου, στο τεύχος 112 του περιοδικού **ΚΟΡΦΕΣ**, η σκέψη μου πήγε αμέσως στους αναγκασμένους εκείνους εξοδίτες, που επιχειρήσαν την τραγική πορεία προς την ελευθερία και διέλευση

μες από τα πολυάριθμα σίφη των Αιγυπτίων του Ιμπραήμ και των Τουρκαλβανών του Κιουταχί, που τους περιέμεναν, έξω από το Μεσολόγγι, για να τους εξολοθρέψουν.

Μέχρι τότε (1995) είχα ήδη επιχειρήσει μια υποτυπώδη διάβαση ενός τμήματος του ιστορικού μονοπατιού, που είχε σχέση με το κομμάτι εκείνο της οδοιπορίας των αμάχων και της φρουράς του Μεσολογγίου, που κατέληγε στο πέρασμα της ιστορικής γέφυρας της **Αρτοτίβας**, κοντά στο κεφαλοχώρι του **Πλάτανου**, στην περιοχή της ορεινής Ναυπακτίας.

ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ το χώρο του δύσβατου αναπτόγματος της περιοχής δια-

Σήμερα το μονοπάτι των εξοδιτών βαδίζουν μόνον οι Αλβανοί. Δισέγγονα αυτών που τους κυνηγούσαν...

Οι Αϊ - Συμιός, τέσσερις ώρες δρόμο από το Μεσολόγγι.

πίστωσα κι ανακάλυψα πως ξεδιπλώνονταν μπροστά στα έκπληκτα μάτια μου ένα τοπίο παραμυθένιο, με γήινη φυσική πολυδιάσπαση και διαμελισμούς ανάγλυφου που όμοιά τους σπάνια αντικρίζεις κανείς στην Ελλάδα.

Συνάμα έσκυψα στις πηγές και στα κείμενα που αναφέρονται στην Έξοδο των Μεσολογγιτών (2), καθώς και στην ιστορική μνήμη κι έτσι μου καρφώθηκε η πολυσύνθετη ιδέα της πραγματοποίησης ενός ΟΔΟΠΟΡΙΚΟΥ, κατά το δυνατό προσεγγίσιμου με εκείνο που έκαμαν οι ταλαίπωροι επιζώντες της μεγάλης σφαγής.

Είναι αλήθεια πως έκαμα πολλές επισκέψεις στους χώρους αυτούς, που σχετίζονταν με τη δραματική πορεία

των εξοδιτών, με αποτέλεσμα να μπερδευτώ αρκετά με τις διόδους προσπέλασης, αλλά και προσβασιμότητας του μονοπατιού, που δυστυχώς σήμερα έχει κλείσει σε πολλά – μα πάρα πολλά – σημεία του...

Κατά τα άλλα, βέβαια, δρόμοι ανοίγονται σωρό, για να ευκολυνθεί ο κάθε ταχάρπαστος της σημερινής χώρας, ώστε να πάει το αμάξι του ως την πόρτα του σπιτιού του. Από την επίσημη πολιτεία ποτέ κανείς δε διανοήθηκε να επισημάνει, διαστρώσει και ευκολύνει το οδοιπορικό κομμάτι της ιστορικής διαδρομής των εξοδιτών του Μεσολογγίου προς την ελευθερία. Ωστόσο η ιστορική μνήμη (ελλείψει μίζας) είναι πράγμα μη εμπορεύσιμο και άγνωστο στους τοπάρ-

Σε λίγο έφτασα στον περίβολο του μοναστηριού. Εδώ έγινε η πρώτη στάση των εξοδιτών ύστερα από τεσσάρων ωρών σκληρή μάχη, σώμα με σώμα, και οδοιπορία μες στο σκοτάδι της απριλιάτικης νύχτας. Πίσω από τα πλατάνια παραμόνευαν κρυμμένοι τρεις χιλιάδες τουρκαλβανόι με τον Μουστάμπεη, ντυμένοι σήμερα στο σχήμα των αγκαθιών και της βασινιας, αλλά και οπλισμένοι σαν αστακοί.

χες, αλλά και ασύμβατο με τη σημερινή πολιτική της χρησιμοφελείας...

ΞΕΚΙΝΗΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ πόλη του Μεσολογγίου. Έκαμα έναν περίπατο – αυτόν που κάνουν πολλοί – τριγύρισα στην χαμηλή του περιτείχιση, έψαξα μάταια την τάφρο γύρω από τα τείχη, τους καλαμιώνες και τις λωρίδες του βάλτου, μα όλοι αυτοί οι υγρότοποι κι οι αλμυροθίνες, που υπήρχαν πριν δυο αιώνες, αργά – αργά μετακινήθηκαν, αρκετά νοτιότερα, ώστε σήμερα πια να μην απομένει στην περιοχή παρά ένα τεράστιο αλσύλιο, με τις ψυχρές μνήμες των ανδριάντων και των βωμών που κείτονται πλάι στα κυπαρίσσια και τους ανθώνες.

Ύστερα; Ύστερα αναπτύσσεται ραγδαία η πόλη, δηλαδή οι παρυφές της, με τις τοπικές βιοτεχνίες, τις λεωφόρους, τα μαρμαρίσματα και τις τυχαίες κραυγές των νεοελλήνων που αλληλομάχονται δίπλα στην άσφαλτο και την τσίκνα.

Αφήνοντας πίσω μου όλα αυτά τα νεοελληνικά σκευάσματα, καθώς και τις ομιωγές μα και τους κοπετούς των εξανδραποδισμένων εξοδιτών, που μάταια ψάχνανε διέξοδο προς την ελευθερία, έφτασα στο κάθετο κι επιβαρυσμένο κεντρικό οδικό δίκτυο της δυτικής Ελλάδας, που το προσπέρασα αδιάφορα μιας και με κυνηγούσε η στεντόρεια κραυγή των θυσιασμένων γυναικόπαιδων, που έπεφταν διαδοχικά στο βωμό της

ελευθερίας.

Περνώντας λοιπόν την περιοχή της τύρβης και της ευωχίας, με το κεφάλι κατεβασμένο, βγήκα σε κάποια εξοχή με δρόμους άσημους, σπιτάκια μικροαστικά, παιδιά που παίζαν σε αλάνες και οικόσιτα, που άλλαξαν άρδην το χάρτη της μελαγχολίας μου.

Ύστερα πήρα τον ανήφορο για τον **Αη – Συμιό**. Άφησα πίσω μου τις σφαγές των νεοελλήνων και τα στίφη της ισοπέδωσης. Συνάμα εγκατέλειψα πίσω μου σωρούς από κειμήλια και νεκρούς της προσωπικής μου ζωής.

Σε λίγο έφτασα στον περίβολο του μοναστηριού. Εδώ έγινε η πρώτη στάση των εξοδιτών ύστερα από τεσσάρων ωρών σκληρή μάχη, σώμα

Αυτή είναι η κορυφογραμμή του Ζυγού. Τη ράχη του διαβήκαν νύχτα οι Εξοδίτες.

Μπαίνοντας στην Ανάληψη (Δερβέκιστα) το θέαμα είναι εντυπωσιακό.

με σώμα, και οδοιπορία μες στο σκοτάδι της απριλιάτικης νύχτας. Πίσω από τα πλατάνια παραμόνευαν κρυμμένοι τρεις χιλιάδες τουρκαλβανοί με τον Μουστάμπεη, ντυμένοι σήμερα στο σχήμα των αγκαθιών και της βατσινιάς, αλλά και οπλισμένοι σαν αστακοί.

Χάρη στον έξυπνο ελιγμό του οπλαρχηγού **Δημ. Μακρή** οι τουρκαλβανοί κόπηκαν στη μέση και μπόρεσε το πρώτο σώμα των εξοδιτών να προσεγγίσει το μοναστήρι. Στο μοναστήρι τους περίμενε ο **Τζαβέλας**. Είχε κάποια παλληκάρια μαζί του κι είχε στήσει πρόχειρο καταυλισμό, για να υποδεχτεί του πρώτους εξοδίτες. Είχε κάμει μια τάφρο προστασίας κρατώντας

σε απόσταση του πονηρούς τουρκαλβανούς.

Πήραν μια ανάσα οι κυνηγημένοι κι έπειτα τόβαλαν ξανά στα πόδια. Πώς να τους ακολουθήσω εγώ σήμερα; Πού να βρω το ειδικό βάρος, με το κουράγιο της επιβίωσης και τη λαχτάρα για ελευθερία, ώστε να τους νιώσω, και να μπω στο πετόί τους; Μάταιος κόπος...

ΜΠΑΙΝΩ ΑΛΑΦΙΑΣΤΟΣ κι εξιταρισμένος στο μοναστήρι. Πηδώ τα κάγκελα, γιατί κανείς δε μ' ανοίγει...

Μπα! Κανείς δεν υπάρχει πίσω από το μαντρότοιχο του μοναστηριού. Κάποιοι ίσκιοι, και μερικές υποψίες ζωής, δεν μπορεί, θα επιβιώνουν από

τότε!

Κίνησα, γεμάτος θλίψη για την εγκατάλειψη αυτού του ιστορικού μοναστηριού, να πάρω το μονοπάτι που έφευγε πίσω από τον μαντρότοιχο. Ένας χωματόδρομος ελισσόταν μαζί με το μονοπάτι που σχεδόν είχε σβήσει. Τα πεύκα και τα ψηλόκορμα κυπαρίσσια σκίαζαν τη διαδρομή μου που έπαιρνε χρώμα και τυλίγονταν στις ευωδιές του Απριλίου. Αφού έκαμα μερικές κούρμες και ψηλώθηκα αρκετά, βγήκα από το δάσος κι έπεσα σε χαμηλή ποώδη βλάστηση με πουρνάρια κι αλυγαριές. Σε κάποιο σημείο ένα κόκκινο σημάδι μου έδειξε ότι έπρεπε να βγω από το δρόμο και να πάρω το γιδόστρατο που

βυθιζόταν στην πυκνή βλάστηση με κατεύθυνση ανατολική, εγκαρσία δηλαδή στο βουνό και τραβερσάροντας την πλαγιά του.

Το βουνό αυτό είναι ο περίφημος **Ζυγός** (σημερινή του ονομασία **Αράκυνθος**). Τον πάτησα για τα καλά κερδίζοντας ύψος, όμως το γιδόσρατο έσβησε και τα ίχνη του χάθηκαν. Όσο κι αν έψαξα δεν βρήκα τη συνέχεια του μονοπατιού κι αναγκάστηκα να γυρίσω πίσω.

Πώς οι κυνηγημένοι βρήκαν πέρασμα και διασχίσαν ετούτο το ρουμάνι;

ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΜΕΡΑ πήρα το δρόμο για την **Μονή Χούνιστας**, λίγο βορειότερα, από όπου ανέβαινε το

παλιό ξακουστό μονοπάτι για τον Αράκυνθο. Η διαδρομή αυτή, συναντούσε το μονοπάτι των εξοδιτών, στο διάσελο του Ζυγού, από όπου κατέβαινε πια στην ανατολική πλευρά του, συναντώντας πλήθος τεμαχισμένους δρόμους. Η ανάβαση στην κορφή του Ζυγού, εμπειρία έξοχη και ιδιαίτερα σκληρή και επίπονη, μου έφερε στο νου την απίστευτη ταλαιπωρία των νησιτών κι εξαθλωμένων εξοδιτών.

Είναι άνοιξη κι οι βελανιδιές έχουν ανθίσει, σκορπώντας νάματα μύρων και λάβρων χρωμάτων.

Όμως από εδώ χάνονται τα ίχνη των κυνηγημένων και βρίσκονται ξανά έξω από τη **Δερβέκιστα** (σημερινό όνομα

Εδώ γράφτηκε μια δραματική ιστορία από τη στάση και διαπεραίωση των εξοδιτών. Λέγεται πως ο Ηγούμενος τα είχε καλά με τον μπέη της περιοχής, αλλά και την Υψηλή Πύλη και δυσκόλεψε την παραμονή των φυγάδων. Έμειναν εκεί δυο μερόνυχτα, για να αναλάβουν ύστερα από την ταλαιπωρία και τη σκληρή δοκιμασία του κυνηγητού. Αναγκάστηκαν όμως να φύγουν κι από δω, για να τάχει καλά ο καλόγερος με τους πασάδες. Ίσως και νάχε δίκιο.

Περνάμε το γεφύρι του Βονόρτα για να φτάσουμε στον Αϊ - Γιάννη της Δερβέκιστας

Μονή Αγίου Ιωάννη Δερβέκιστας. Εδώ πήραν ανάσα μετά από τρεις μέρες συνεχή πορεία οι Εξοδίτες.

Ανάληψη), το πρώτο από τα σπουδαία χωριά της επαρχίας **Απόκουρου Ναυπακτίας**.

ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΜΕΡΑ φτάνω στις παρυφές της **Δερβέκιστας** κι αρχίζω να οδοιπορώ προς το μοναστήρι του Αη – Γιάννη, όπου έφτασαν ύστερα από δυο ή τρεις μέρες φορικής δοκιμασίας οι εξοδίτες.

Το χωριό είναι σε πανοραμική θέση κι αγναντεύει ολόκληρη την κεντρική Αιτωλία.

Σημειώστε τι βλέπει: Τον κύριο όγκο του **Παναγιωτικού (Αραποκέφαλα)**, ολάκερη τη **λίμνη της Τριχωνίδας**, τους **φιδίσσιους ελιγμούς του Εύηνου** (γι' αυτό και **Φίδαρης**), την **πανέμορφη κοιλάδα της Πίνας** και το **σύμπαν του Απόκουρου (Κράβαρα)** με

τις **Ναυπακτιακές Άλπεις**, αυτό το πολυδαίδαλο σύστημα της καταπληχτικής ορεινής Αιτωλίας.

Μέχρι να συναντήσω το κεφαλοχώρι περνά από πολλές εξοχές και λιβαδιωτά χτήματα με την θέα της Τριχωνίδας να κερδίζει το μερτικό του θαυμασμού. Όταν προσεγγίζω τη Δερβέκιστα με υποδέχεται ένα μεταλλικό ομοιότυπο του **Καροϊσκάκη**, σφηνωμένο σε χτιστή πέτρινη πρόσοψη, κάτω από την πλατεία. Το χωριό έχει όμορφη κάτοψη κι ωραίο ανάπτυγμα. Πολλά σπίτια διατηρούν την παλιά πέτρινη θωριά και σχηματίζουν ένα αμφιθέατρο κάτω από την κορυφή του ομώνυμου όρους **Ανάληψη**. Είναι χτισμένο σε υψόμετρο

600 μέτρων και γυροκλεισμένο από δασώδη βλάστηση και όμορφες πλαγιές. Ο δρόμος για το μοναστήρι (αυτός που ακολούθησαν οι εξοδίτες) περνάει από το ψηλότερο σημείο του χωριού και χάνεται πίσω από τον αυχένα της ανατολικής κοψιάς. Από τη μεριά αυτή έχω ίσως την ωραιότερη θέα που είδαν ποτέ τα μάτια μου στο καταγιοτικό ανάγλυφο των βουνών της Ναυπακτίας.

Έχω την αίσθηση πως μπροστά μου ξετυλίγεται μια συναρπαστική σειρά βουνοκορφών που εναλλάσσονται και σχηματίζουν την κοφτερή αιχμή ενός προιονιού. Άλλα είναι πασπαλισμένα από το χιόνι κι άλλα στιγμένα απ' το μαβί των δασωμένων πλαγιών. Στο κάτω πάτωμα του βλέμ-

ματος ο υπέροχος Φίδαρης αργοκυλάει με σφούρλες και πιρουέτες. Σχηματίζει αλληπάλληλες κοίτες, που γαλαζώνουν το λευκό δέρμα της κοιλαδοπτής λεκάνης. Ολόγυρά του περιβόλια και δασωμένες όχθες. Καλλιεργημένες εκτάσεις πρασινίζουν έντονα μες στην απτραφτερή κοιψιά της κοίτης του ποταμού.

Στο ψηλότερο πάτωμα χαράζει ο βουνίσιος κορμός, με τις κορφοπλημιμύρες και την υπέροχη λεοντή του, με τα φαράγγια, τους αυχένες, τ' ακροβούνια και τα χιονισμένα μυτίκια.

Όλη η πορεία μου προς το μοναστήρι του **Αη – Γιάννη του Προδρόμου** είναι ένα προσκύνημα από την προβολή των αισθήσεων. Μια μεταλαβιά χρωμάτων, ευωδιών και

γιγενών ακουσμάτων.

Σε δυο χιλιόμετρα περίπου καβατζάρω ένα δεύτερο αυχένα και μου αποκαλύπτεται, πνιγμένο σε μαβιά πινελιά σκούρων χρωμάτων, η κρυμμένη θεωρία της μονής.

Στο μοναστήρι που φτάνω δεν με ακούει ο γέροντας που είναι μέσα. Σήμερα απομένει ο τελευταίος κάτοικος αυτού του παραδείσου. Χτυπάω ξαναχτυπάω, καμιά απάντηση. Λυπημένος παίρνω το δρόμο της συνέχισης του οδοιπορικού. Αριστερά μου, όπως εγκαταλείπω το μοναστήρι βλέπω ένα τιτανικό πλατάνι και στη βάση του την πελώρια πέτρινη κατασκευή της πανέμορφης και αρχιτεκτονικά ογκώδους «**βρύσης του Βονόρτα**», που είναι έργο του θρυλικού κλεφταρματω-

Ψάχνω μια δικαιολογία, για μένα, για τους άλλους, που περνάμε αδιάφοροι κάθε μέρα απ' εδώ. Δε βρίσκω καμιά. Ο πόνος κι η αγωνία των κυνηγημένων εξοδιτών είναι χαραγμένα απάνω στις κροκάλες, μέσα στο νερό που κυλάει και στραφταλίζει, και σ' όλα τα παλιούρια και τις αλυγαριές που κυματίζουν, όπως ένα δάσος από μικρές σημαίες και κοντά φλάμπουρα σε τούτο το γυμνό πεδίο του ποταμού.

Η ομορφιά του Εύηνου και πλάι της το παραποτάμιο μονοπάτι των Εξοδιτών.

λού, που την έχτισε με δαπάνες του το 1802.

Ωστόσο εδώ γράφτηκε μια δραματική ιστορία από τη στάση και διαπεραίωση των εξοδιτών. Λέγεται πως ο Ηγούμενος τα είχε καλά με τον μπέη της περιοχής, αλλά και την Υψηλή Πύλη και δυσκόλεψε την παραμονή των φυγάδων. Έμειναν εκεί δυο μερόνυχτα, για να αναλάβουν ύστερα από την ταλαιπωρία και τη σκληρή δοκιμασία του κυνηγητού. Αναγκάστηκαν όμως να φύγουν κι από δω, για να τάχει καλά ο καλόγερος με τους πασάδες. Ίσως και να χέει δίκιο.

Γυρίζω στο σημείο τομής του μονοπατιού. Δεξιά μου φεύγει ένα δεύτερο μονοπάτι – αυτό που πήραν οι εξοδίτες – που ψηλώνει λίγο κι ύστερα πέφτει σε μια απίστευτη ορθοπλαγιά ακριβώς πάνω από την σφηνωμένη ροή του Εύηνου, κατάμεσα σ' ένα περιζέλιστο και φιδωτό φαράγγι. Χάνομαι μέσα στα βράχια. Απογοητευμένος γυρίζω πίσω.

«Πούθε πέρασαν αυτοί οι δόλοιοι...»

ΚΑΤΕΒΑΙΝΩ με το αμάξι τις ωραίες στροφές της **Κόφτρας** για την κοιλάδα της **Πίνας**. Διασχίζω ένα υδροσύστημα από νερόμυλους, μυλαύλακα, ρυάκια, πλατάνια και στέκια αναψυχής. Βγαίνω στην επικράτεια του Εύηνου και παίρνω το δρομί που ξανοίγεται πλάι στην κοίτη του ποταμού. Εδώ πια πρασινίζει ο τόπος κι ανοίγει ο ορίζοντας. Το ποτάμι δίνει ζωή στο σύμπαν κι η ζωή θεριεύει κι ανασταίνεται τα μικροπράγματα. Γύρω

μου τα βουνά τιθασεύονται και διαμορφώνουν όμορφες πλαγιές από γιγάντια διαζώματα από καλλιεργημένους μόχθους. Το ποτάμι, εκτός από τη ζωή, απηχεί και την αρμονική και αειφόρο συνύπαρξη του ανθρώπου με τη φύση. Μια τεράστια βιοποικιλία απλώνεται στο επίπεδο της κοίτης.

Αυτά για μας του νεότερους ανιχνευτές του τοπίου και της ιστορίας. Γι' αυτούς όμως που τη βίωναν δραματικά και την υπέγραφαν με το αίμα τους, πώς ήταν οι συνθήκες; Πώς διάβηκαν απ' εδώ και πόσο πληγώθηκαν τα ποδάρια και το κορμιά τους, βαδίζοντας ξυπόλυτοι και πεινασμένοι απάνω στα τροχιωμένα βράχια;

Ψάχνω μια δικαιολογία, για μένα, για τους άλλους, που περνάμε αδιάφοροι κάθε μέρα απ' εδώ. Δε βρίσκω καμία. Ο πόνος κι η αγωνία των κυνηγημένων εξοδιτών είναι χαραγμένα απάνω στις κροκάλες, μέσα στο νερό που κυλάει και στραφατίζει, και σ' όλα τα παλιούρια και τις αλγαριές που κυματίζουν, όπως ένα δάσος από μικρές σημαίες και κοντά φλάμπουρα σε τούτο το γυμνό πεδίο του ποταμού.

Να εδώ, στην αριστερή όχθη, είναι σκαμμένα τα πέλαμα των κυνηγημένων. Εκεί παραπέρα γυαλίζει στον ήλιο το ξεραμένο αίμα, μαυρίζουν οι πέτρες από το χτικιό που έφτυσαν τα στεγνά και ξεραμένα στόματα των πληγωμένων.

Περπατάω πια και με λούζει κρύος ιδρώτας. Νιώθω κυνηγημένος, κοιτάω πίσω μου, αλλά δε βλέπω τίπο-

Περπατάω πια και με λούζει κρύος ιδρώτας. Νιώθω κυνηγημένος, κοιτάω πίσω μου, αλλά δε βλέπω τίποτα. Αγωνίζομαι να τελειώσω αυτό το δραματικό οδοιπορικό των εξοδιτών. Όλοι θέλουν να ξεχάσουν, ότι πέρασαν απ' εδώ, ότι έφτασαν κάπου, δίχως να τους περιμένει κανείς.

Το τέλος της μαρτυρικής οδοιπορίας των Εξοδιτών. Στην άλλη πλευρά είναι η ελευθερία.

τα. Αγωνίζομαι να τελειώσω αυτό το δραματικό οδοιπορικό των εξοδιτών. Όλοι θέλουν να ξεχάσουν, ότι πέρασαν απ' εδώ, ότι έφτασαν κάπου, δίχως να τους περιμένει κανείς.

Όλος ο κόσμος, είν' αλήθεια, τους είχε ξεχάσει, μήνες ολάκερους, τυραγνισμένους από την πολυετή πολιορκία.

Τώρα που βγήκαν, όσοι βγήκαν, κι όσοι κατάφεραν να φτάσουν ως εδώ, δεν τους αναγνωρίζει κανείς.

ΔΙΑΝΥΩ το τελευταίο κομμάτι της ψυχοβγαλτικής αυτής πορείας. Η μέρα είναι ωραία, ο ήλιος λάμπει, μα οι εξοδίτες περπατούσαν μες στη νύχτα κι εγώ δεν μπορώ να τους φτάσω, στο ψυχολαλητό τους.

Αφήνω πίσω μου τον **Πόρο**, τον **Πάνω Κάμπο**, τα λιβαδερά, τα κεφαλάρια, την εντυπωσιακή ροή του **Φίδαρη**. Νιώθω πως μ' ακολουθεί ο **Πουκεβίλ**⁽³⁾, που έχει πραγματοποιήσει την ίδια πορεία, πριν δυο αιώνες ακριβώς. Τι ψάχνει βαθιά μες στο στένεμα του ποταμιού ο **Γάλλος** πρόξενος;

Το γεφύρι της **Αρτοτίβας** ψάχνει, από κει που πέρασαν οριστικά στην ελευθερία οι τραγικοί εξοδίτες του Μεσολογγίου.

Φτάνω στην **Κάτω Δοσούλα**. Είναι η τελευταία κατοικημένη έπαλξη του Εύηνου, πριν το ποτάμι χωθεί στα μαγγάνια των βουνών.

Ίσως το συναρπαστικότερο σκέλος της διαδρομής. Ξεχνάω ποιος είμαι εδώ μέσα, μα και τους δυστυχισμένους ξεχνάω, που διάβηκαν πριν από μένα, μιαν υγρή νύχτα του Απριλίου.

Αφουγγράζομαι από

μακριά το γεφύρι της **Αρτοτίβας** (έξοχο έργο του **1490**) που ζεύει τους δυο αντίπαλους βράχους, όταν το νερό δυναμώνει την ακουστική των λυγμών του.

Σουρουπώνει σχεδόν όταν προσεγγίζω την αριστερή του όχθη. Απέναντι, δόξα σοι ο Θεός, μια χούφτα παλληκάρια περιμένουν τους ημιθανείς, να τους οδηγήσουν στον αρχηγό. Ποιον αρχηγό; Μα τον **Γιώργη τον Καραισκάκη**, που τους περιμένει ψηλά στον Πλάτανο της Ναυπακτίας, για να μάθει από πρώτο χέρι τι έγινε κει κάτω στο Μισολόγγι... Είναι άρρωστος βαριά και δεν μπορεί να σηκωθεί από το αχυρόστρομα. Αλλιώς, λέει, θα είχε συντρίψει τους «άπιστους»...

Μόλις οι εξοδίτες πατούν το δεξιό βράχο, κάτω από το γεφύρι και πέρα από το ποτάμι, μυρίζουν το χώμα, το χώμα μιας νέας γης, της γης της ελευθερίας, αλλά και της οριστικής σωτηρίας τους. Εδώ είναι το λημέρι του **Καραισκάκη**, κι οι Τούρκοι δεν κοτάνε να το πατήσουν.

Μετρούνται να ιδούν πόσοι τα κατάφεραν, πόσοι είν' αυτοί που έφτασαν στη γη της ελευθερίας κι αφού κοιτάζονται σαν τ' αγρίμια που βρωμάει το στόμα τους από την αφαγία, βγάζουν στεντόρεια κραυγή, μια κραυγή όλο πόνο και άχτι:

Ελεύθερη Ελλάδα, μορέ...

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- (1) Απομνημονεύματα Νικολάου Κασομούλη.
- (2) Εφημερίδα της Ύδρας «Φίλος του Νόμου», 26-4-1826
- (3) Γάλλος περιηγητής και πρόξενος στα Ιωάννινα.

Από το χάρτη ΑΙΤΩΛΙΑ κλίμακα 1:100.000 των εκδόσεων Ανάβαση.

Η διαδρομή των εξοδιτών προς την ελευθερία.